

תמונה צרה, מעוותת ולא אקראית

שביט זהר

חצי מאה עברה אנתולוגיה לנוער לשנת החמישים למדינת ישראל ליקטה וערכה: לאה חובב. הוצאת מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 279 עמ', 46.80 שקלים בין מוצרי הדפוס ההולכים ושוטפים אותנו לרגל שנת החמישים של מדינת ישראל, ראתה אור גם אנתולוגיה לנוער בהוצאת מרכז זלמן שזר. מטרתה, כדברי המבוא, "להביא לפני הקוראים הצעירים, מחטיבת הביניים ומעלה, את סיפורה שלהמדינה". אמנם לא נכתב בה במוצהר כי מדובר במבחר מתוך ספרות הילדים והנוער העברית; אבל רוב הקטעים המופיעים בה נבחרו מתוך הספרות הזאת, ובצדק, שכן אחד ההישגים החשובים של חמישים שנות התרבות העברית במדינת ישראל הוא שקיימת - לראשונה בתולדות התרבות היהודית - ספרות עשירה ומגוונת לילדים ולנוער, היכולה להתחרות בהצלחה בספרויות לאומיות חשובות אחרות (אחד מבכירי סופריה, אורי אורלב, אף זכה לפני שנה בפרס אנדרסן, פרס הנובל של ספרות הילדים והנוער). בספרות הזאת אפשר בהחלט למצוא יצירות שייתנו ביטוי להיבטים ולרבדים השונים והמגוונים של ההיסטוריה הישראלית בתהחמישים. בשבוע שעבר הודיע משרד החינוך, כי ביטל את המלצתו ללמד בבתי הספר מתוך האנתולוגיה הזאת, "חצי מאה עברה". ההחלטה התקבלה בעקבות ידיעה מאת ראלי סער שפורסמה ב"הארץ" (12.10), לפיה אין בספר ביטוי לתהליך השלום ולרצח יצחק רבין. "פרסום המתיימר להציג חמישים שנות מדינה ובה בעת מתעלם משני אירועים כה חשובים ומשמעותיים בתולדותיה, חוטא לאמת ואינו ראוי להיות נלמד בבתי הספר", אמר מנכ"ל המשרד. אין ספק שהעדרו של אזכור לרצח רבין באסופה המתארת את המאורעות החשובים שהתרחשו בשנות המדינה הוא שעורר; אבל זו רק דוגמה המעידה על הכלל בספר - חסרונם הבולט של אירועים רבים וחשובים ושל תופעות יסוד בחיי המדינה, אף שיש להם ייצוג בטקסטים מרכזיים. מעבר לכך, מקריאה בספר הזה מצטיירת תמונה שאינה רק חלקית או פגומה, אלא מעוותת מן היסוד; שיקולי הבחירה והעריכה חושפים דימוי מעורר חלחלה של חמישים שנות המדינה. כל אלה מעוררים את השאלות, כיצד נתנה הוצאת ספרים אקדמית מכובדת, מרכז זלמן שזר, את ידה לפרסום ספר כזה, ואם אינה צריכה לשקול את גניזתו. עורכת האסופה, ד"ר לאה חובב, לא הגבילה את בחירתה לטקסטים קצרים או לטקסטים "ספרותיים" בלבד. היא הרשתה לעצמה, ובצדק, לבחור טקסטים מתחום רחב ביותר שכלל קטעי זיכרונות, סיפורים אוטוביוגרפיים וביוגרפיים, שירה וסיפורים קצרים (חלקם מצוין ברשימה הביבליוגרפית בסוף הספר). חובב, שהתמחתה ביצירתה של לאה גולדברג ומלמדת ספרות ילדים במכללת אפרתה, מכירה היטב את השדה העשיר והמגוון של הספרות העברית לילדים ולנוער. בחירתה בטקסטים נעשתה מתוך היכרות עם החומר ולא מתוך אי היכרות אתו. והנה, אף שעמד לפניה עושר עצום כזה, המבחר של חובב מצומצם, תפל, חסר איכות אמנותית, ומעל לכל, אינו מייצג את הספרות העברית ואינו משקף את חמישים שנות המדינה. באסופה נכללו 48 טקסטים ובהם לא פחות מחמישה מסיפוריה של אסתר שטרייט-וורצל, וגם מיצירותיהם של המחברים הנודעים רפאל (רפול) איתן, מוטה גור ונתן שרנסקי. לעומת זאת לא נמצא בה מקום לסופרים אורי אורלב, נורית זרחי, חיה שנהב, לאה גולדברג, נתן אלתרמן, נירה הראל, שולמית לפיד, עמוס עוז, יגאל מוסינזון, מאיר שלו, סמי מיכאל, יעקב שבתאי, ישראל לרמן, אהוד בן עזר, דויד גרוסמן, אפרים קישון, ע. הלל, אמנון שמוש, דוד שחר, רעיה הרניק, גלילה רון-פדר, סמדר שיר, ועוד רבים וטובים. אם הכוונה היתה לתת ביטוי גם ל"עושים במלאכה", אפשר לתמוה למה זכו דווקא איתן, גור ושרנסקי לייצג את "החווייה הישראלית בעשייתה". מדוע, לדוגמה, נעדר נאומו של מנחם בגין עם כריתת הסכם השלום עם מצרים, או נאומו של רבין בה הצופים לאחר מלחמת ששת הימים או בחתימת הסכם אוסלו? איך אפשר להסביר את העובדה, שאין ייצוג לטקסטים על השלום, אף שכתביה על השלום היתה כמעט מנטרה לאומית במשך שנים, וחיפוש מקרי במאגרי מידע העלה קרוב ל-300 טקסטים שזו עניינם? הייצוג החלקי מאוד הזה של הכותבים יוצר תמונה צרה ומעוותת של הספרות העברית. גם אם נניח שבאסופה מעין זו אי אפשר לתת ביטוי הולם ליצירה העברית, האם יש בה ייצוג נאות לתולדותיה של המדינה? איזה דיוקן של ישראל מבקשת האסופה להציג באמצעות טקסטים של רפאל איתן ומוטה גור, ובהשמטה של סופרים חשובים שכתבו על אותם נושאים? הבחירה נעשתה, כמובן, לא באקראי, ולא על פי העדפות ספרותיות, אלא כדי לבטא דיוקן מסוים של ההיסטוריה של מדינת ישראל. זוהי, בראש וראשונה, היסטוריה של מלחמות (ארבעה פרקים) ושל קליטת העלייה (שני פרקים). כל הממדים האחרים של ההיסטוריה הדינמית והרב-גונית כל כך היו כלא היו. גם אתנסכים כי המלחמות וקליטת העלייה הם שני ההיבטים המרכזיים בחמישים שנות המדינה, קשה לתרץ את ההתעלמות מכל השאר. מלחמות ישראל מוארות כאן באמצעות טקסטים פלקטיים, שאינם מציגים את כל פניה של המלחמה. השכול והכאב, שסופרים כמו אורי אורלב ורעיה הרניק כה היטיבו לתת להם ביטוי, אינם בנמצא, ובמקום זה נבחרו טקסטים שעושים הירואיזציה של המלחמה ומקדשים אותה, ממש על גבול הקיטש של המוות. קשיי הקליטה והייסורים של חבלי הקליטה, שחיה שנהב, נורית זרחי, סמי מיכאל וגילה אלמגור כה היטיבו לתארם, נעדרים מן האסופה, וקליטת העולים מתוארת מנקודת המבט של הקולטים בלבד, לא אחת במבט פטרוני ומתנשא. הערבים על פי המקראה הם או מחבלים "משופמים וקודרים, פניהם מעוותות מפחד או משנאה" או עובדי אדמה פרימיטיוויים שלשונם משובשת וכל רכושם מסתכם בחמור ובכמה ערוגות של ירקות. חובב בחרה במכוון להתמקד בממד ה"אנחנו" של חמישים שנות המדינה, ולהשאיר את ה"אני" בחוץ. בשנים הללו נערים ונערות התאהבו, וחלמו, ושיחקו, ורבו, וחיו חיים מלאים ועשירים - תמצית הצלחתה של הציונות. אבל באסופה הזאת אינעל כך דבר, וגם נעדרים ממנה הקיבוץ, העיר, עיירות הפיתוח, והחברה הדתית בישראל שעברה תמורות רבות. אפשר היה למצוא בנקל יצירות ועדויות המבטאות את החברה הדתית - למשל בספריו של אורי אורבך - אך חובב בחרה לא לעשות זאת. אפילו כתביה של שטרייט-וורצל מציגים תמונה מורכבת יותר. בספר המצליח ביותר שחיברה, "אורי", היא היטיבה לתאר את הווי החיים של צעירים במושבה ההופכת לעיר, ערב הקמת המדינה. "אורי" לא זכה להיכלל באסופה הזאת, ואילו הפן המילטריסטי-קנאי, הפחות נעים ביצירתה, זה שמתייחס למוות ברומנטיות לא-נעימה, זכה גם זכה. כל מי שיש לו אפילו ידיעה שטחית בתולדות המדינה יכול למנות שורה

ארוכה של מאורעות ואירועים שאין להם כאן זכר. גם אם נניח שאי אפשר לייצג את כולם, איך אפשר היה, דווקא לשיטתה של העורכת, להתעלם ממשפט אייכמן, מזכייתו של ש"י עגנון בפרס נובל לספרות, מהמהפך הפוליטי ב-1977, מהסכם השלום עם מצרים ועם ירדן וכדומה? מובן שאסופה זו אינה נותנת ביטוי לסופר ערבי ולעולמם של הערבים אזרחי ישראל. אבל גם אין בה דבר על העלייה ההמונית מברית המועצות לשעבר בשנות התשעים, שרבים מקוראי היעד של האסופה נמנים עמה. האם כך מבקשת הוצאת מרכז שזר לספר את סיפורה של המדינה? בדברי המבוא שלהכותבת חובב כי על היבטים חשובים שונים לא מצאה "חומר סיפורי מעניין" שיבטא אותו. כיוון שאינני חושדת בה באי הכרת החומר, אי אפשר שלא לראות בדברים האלה אלא חוסר יושר. בנקל אפשר היה למצוא עדות ספרותית לכל אחד מהנושאים, אילו רק היה הרצון לכך, עדות טובה לא פחות מזו של רפאל איתן עלמלחמת יום הכיפורים או זו של נתן שרנסקי על מאבקם של אסירי ציון. האנתולוגיה מציגה איפוא באמצעות המבחר המעוות את הלא-היסטוריה. היא אינה נותנת ביטוי מייצג להיסטוריה של מדינת ישראל ולספרות הילדים והנוער שנכתבה בה. וכאילו כדי להוסיף חטא על פשע, הספר מעוצב בצורה מכוערת ומיושנת, ובכך גם מתעלם מהתפתחות העצומה שחלה בעיצוב הגרפי של הספרים. התוצר הוא מבחר המכוון על ידי עמדה אידיאולוגית מובהקת, ודיוקנה של ישראל עולה ממנו באופן שטחי, מעוות, ואפילו מאיים. מן הסתם, האסופה משקפת את טעמה ואת השקפת עולמה של העורכת. אם הספר הזה התכוון לבטא את עמדתו שלהמחנה הדתי-לאומי, הוא עושה זאת באופן הגורם לו נזק חמור, בהציגו אותו באופן מסולף כציבור שאין בעולמו לא חיי רוח ולא חיי חומר, פרט למלחמה. גם אילו היה מדובר בהוצאת ספרים פרטית, היה צריך להתקומם על הניסיון ב"חצי מאה עברה" לתת תיאור פלקטי, שטחי, מלא דם ואש ותמרות עשן, שאיננו מותיר אפילו סדק צר להסתכל בעדו ב"חיים". אבל התמיהה גדלה משום שהספר ראהאור בחסותו של מוסד אקדמי. כשם שאי אפשר להעניק לעורכת את חסד הבורות, שכן התמחותה היא ספרות הילדים העברית, כך אי אפשר לתת להוצאת מרכז שזר את חסד הסלחנות, כאילו מדובר באיזה תוצר צדדי. זו הוצאה חשובה מכדי שאפשר יהיה לסלוח לה על פרסום הספר הזה, ועוד בחסותה הרשמית של מערכת מדעית הכוללת חוקרים בעלי מוניטין. קשה להבין איך קבוצה נבחרת של פרופסורים נתנו לאסופה זו את שמם. האם זה משום שמישהו סבר שכאשר מדובר בספר לקורא הצעיר - ובספרות ילדים - אין צורך לבדוק מה יש בו? האם הביאו בחשבון, שספר מעין זה, שהוא חלק מן השיח ההיסטורי, לא רק מייצג תפיסה היסטורית, אלא גם נותן ביטוי לדימויים היסטוריים ומשתתף ביצירתם ובהפצתם, לא פחות, ואולי יותר, מספרי מחקר שמרכז שזר שוקד בהצלחה רבה כל כך על הוצאתם לאור? אני סבורה שההוצאה והמערכת יודעים גם יודעים מה חשיבותו של השיח ההיסטורי ובתוך כך של הספרים לילדים ולנוער. לכן אין לי אלא להמליץ לפניהם לגנוז את האסופה, או לסלק את שמם מעליה, ובכך לשכוח ולהשכיח שהיו שותפים לבושה הגדולה הזאת. גם לנוער בישראל, גם לספרות הילדים והנוער וגם למרכז זלמן שזר מגיע משהו אחר לגמרי.

פרופ' זהר שביט עומדת בראש הקבץ תרבות וחינוך הילד באוניברסיטת תל אביב
פורסם בתאריך - 21/10/1997